

ՊԵՂԵՍՏԻՆԵԳՐԱԿԱՆ

ՄԵՌԵԱԼ ԾՈՎԸ

3. — Նաւարկութիւնը եւ ուսումնասիրութիւնը. — Արդի ժամանակներու մէջ, աւելի քան դար մը առաջ, Մեռեալ ծովուն վրայ առաջին անգամ նաւարկողը ազգաւ Իրլանտացի Գոստիկան անունով ուղևոր գիտնականը եղաւ, որ 1835 թուականին, իրեն հետ ընկերակից յոյն սպասաւոր մը ունենալով, անհրաժեշտ պիտոյքները առնելով, յարմար նաւակով մը ճամբայ ելաւ Մեռեալ ծովուն մէջ։ Սակայն Գոստիկանին ընկերակից յոյն սպասաւորը, առանց իր պիտին գիտութեան և հաւանութեան, գաղտնի, թիթեղներով անուշ ջուր դրած էր նաւակին մէջ, իր խելքով նաւակը հաւասարակշռելու համար։ Յանդուգն և գիտնական ծովաստղը յաջողեցաւ Մեռեալ ծովուն մէջ հետազոտական և ուսումնասիրական խուզարկութիւն մը կատարել։ Սակայն իր այս հետազոտութիւնն ու նաւարկութիւնը իր կեանքը արժեց, վասնզի Գոստիկան պարտասած և ծանր վիճակի մէջ, Երիքով հասաւ։ Հոն, յոգնութեան պատճառաւ՝ հիւանդութեան մը քունուեցաւ, և քերմի բարձրացման պատճառաւ շատ դժուար եղաւ իրեն օգնութեան փութալ։ Վերջապէս, հէք Գոստիկանը Երիքովէն ուղտի մը վրայ դրուած երուսաղէմ բերուեցաւ, դարմանուելու համար, սակայն, անողոք ճակատագրէն մեռաւ։ Իր գերեզմանը Սիոն լեռան Ֆրանչիսկաններու գերեզմանատան մէջ կը գտնուի, հանդերձ արձանագրութեամբ։ Գրեթէ նոյն ճակատագրին ենթարկուեցաւ Գոստիկանին յաջորդը՝ Մօլինէօի Իրիտանացին, որ նաւային սպայ մըն էր, տեղակալի աստիճանով։ Մօլինէօի և իր ընկերակիցները 1847 թուականին, Մեռեալ ծովուն մէջ հետազոտական քննութիւններ կատարեցին և յաջողեցան, սակայն անոնք ալ պէտէվիններու կողմէն յարձակման և կոշտութիւններու ենթարկուեցան։ Տարի մը յետոյ, 1848ին, Ամերիկացի երկրաստիղ մը, Լինչ, որ Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նա-

հանգաց կողմէն պարզեաւորուած էր, աւելի յաջող եղաւ։ Կրնանք անվարան ըսել թէ առաջին անձը եղաւ որ կրցաւ գիտականօրէն Մեռեալ ծովը ուսումնասիրել։ Անոր ափերը, եզերքներն և խորութիւններն ու ջրոց բաղադրութիւնները քննելով։ Անգլիական հոգատարութեան չրջանին ալ, կարգ մը Անգլիացի և Ամերիկացի գիտնականներ և ծովաստղներ, Մեռեալ ծովը գիտական մեթոտներով և տուեալներով խուզարկեցին և քննեցին զայն։ Պէտք է նկատի ունենալ որ ոչ մէկ թրուշուն կրնայ թռչիլ Մեռեալ ծովուն վրայէն, նկատի ունենալով տիրող ամայութիւնը և հեղձուցիչ ու տարապայման տաքը։ Մեռեալ ծովուն եզերքներուն վրայ ոչ մէկ բուսականութիւն գոյութիւն ունի, բացի քանի մը ցանցառ մացառներէ և պրտուներէ։ Ընդհանրապէս Մեռեալ ծովուն մակերեսը հանդարտ և խաղաղ երևոյթ մը կը ներկայացնէ, բայց երբեմն երբեմն հիւսիսային ամհի և բուռն փոթորիկներն ու հովիւր պատճառ կ'ըլլան սաստիկ ալեկոծութեանց, և նկատի ունենալով ջուրերուն ծանրութիւնն ու խորութիւնը մեծ ուժ մը առաջ կը բերեն։ Մեռեալ ծով կոչումը կ'արդարանայ անով որ ծովուն ջուրերուն մէջ կենդանական որևէ կեանք և ապրող էակներ գոյութիւն չունի, ոչ թէ անոր համար որ ծովուն ջուրերը աղով յագեցած են, այլ՝ որովհետեւ անոնք իրենց մէջ կը պարունակեն պրոմիտ և գլօրիտ տը մակնէզիում աղերը։ Պրոմիտը իւզոտ և կարծր հանգամանք մը՝ իոկ գլօրիտ տը մակնէզիումը աղի և կիզիչ համ մը կուտայ ջուրերուն, անմպելի դարձնելով զանոնք։ Արարները մինչև ցարդ այս ծովը Դովտի ծով կը կոչեն։ Անուն մը որ մեզի կը յիշեցնէ աստուածային այն ահաւոր պատիժը որ կատարուեցաւ այս ծովուն մօտերը։ Սողոմ և Գոմոր քաղաքներուն վրայ, Աբրահամ նահապետին ժամանակ (ն. Ք. 1900)։

4. — Մեռեալ ծովուն Երզակայ Ս. Գրական վայրերը. — Մովսէս մարգարէին յաջորդ Յեսուի ժամանակ, Աւետեաց կամ Ս. Երկրին երրայեցի 12 ցեղերու բաժանումը հետեւեալ կերպով տեղի ունեցաւ։ Սոյն բաժանման համաձայն, Մեռեալ ծովուն արևմտեան եզերքները Յուդայի ցե-

զին քաժին ինկան։ «Ուատի-ան-Նառը (Կրակի Հովիտը)՝ որ կերպով մը երուսաղէմի արեւելեան կողմը զանուող Կեղրոնի հովիտին կամ Կեղրոնի հեղեղատին շարունակութիւնը կը կազմէ, հարաւէն դէպի Մեռեալ ծով կ'երկնայ, հիւսիսային եզերքէն 10 մղոն հեռաւորութեամբ։ «Ուատի-ան-Նառ»էն 16 մղոն անկի ցած մակարդակի մը վրայէն, «Այն-Ճիտի» (Այծի Աղբիւրը), Մեռեալ ծովուն մակարդակէն 412 ոտք բարձր բարձրաւանդակի մը վրայէն կը հոսի։ «Այն-Ճիտի»ի ստորոտին վրայ, աւերակաց հակայական զանգուած մը ցոյց կուտայ

Ենզազդի քաղաքին տեղը, որ Այծի Աղբիւր կը նշանակէ։ Անոր նախկին Սուրբ Գրական անունն էր Ասասան Թամար, ուր Քոզոզոզմոր արքան պատահեցաւ իր նամբուն վրայ, երգ երգոցին հեղինակը կը գովարանէ Ենզազդիի համբաւաւոր այգիները «ի մէջ այգեստանեայ Ենզազդայ» (Ա. 13)։ Յովսէփոս պատմագիրը անոր արմաւենիները կը գովէ, իսկ Թալմուտն ալ անոր բաւասանը։ Ենզազդիի ուխտարաններուն մէջ կարելի է հանդիպել Աքաիա ծառերուն (արաբերէն Աէյալ), որ արարական խէժ կ'արտադրէ, ինչպէս նաև Հին-Նային (Քընա). կայ նաև Քափուռը կամ Կիպրական հոտաւէտ տունը, որու մասին երգ երգոցը կը խօսի։ անոր ծաղիկներովն է որ արարուհիները իրենց եղունգները կը ներկեն, աչքերնին կը ծարիրեն և ձեռքերնին կը հոտաւէտեն։

Հոն կը գտնուի նաև Սոգոմի խնձորի ծառը որ մութ դեղնորակ պտուղ մը կ'արտադրէ, զիտքը նարինջի մը մեծութեամբ, որ իր մէջ մետաքսեայ թելեր կը պարունակէ. արարուհիները այս թելերը կը հիւսեն բամպակէ մանածներով։

«Այն Ճիտի»ի հիւսիսակողմը «Ուատի Հասասէ» հովիտը կը գտնուի որ կ'ոգեկոչէ Սիւի բարձունքը (Երբ. հացից), ուր Ամմոնացիները, Մովաբացիները և Սէիր լեռան բնակիչները ի մի հաւաքուելով Իսրաէլէացոց դէմ պատերազմի պատրաստուեցան։ Երբ երբայեցոց Յովսափատ արքան հոս եկաւ իր բանակով. «Ելին յանապատին թեկուայ»։ Տէրը սոյն պատերազմիկները իրարու դէմ հանեց և անոնք իրենք զիրենք բնաջնջեցին և կոտորեցին։ Տիրոջ կողմէն այս յաղթութեան վրայ, «ի հովիտն

Օրհնութեան» հաւաքուեցան. հոսկէ է որ անոնք ուրախութեամբ և ջնձութեամբ Երուսաղէմ վերադարձան. քնարներով, տաւիղներով և թմբակներով, օրհնելով Տէրը՝ որ իրենց թշնամի բանակները բնաջնջած էր (Տե՛ս Բ. Մնաց. Ի. 26)։

Այս յաղթութեան պատճառաւ, սոյն տեղը «Հովիտ Օրհնութեան» կոչուեցաւ, իսկ Դ. դարէն սկսեալ, Գաքար-Պարուքա (Պէրէքէթ) անուանուեցաւ արարներէն։ Այժմ այս տեղը «Պէնի-Նայիմ» կը կոչուի, որ «Ուատի Հասասէ»ի արեւմտեան կողմը կը գտնուի։ Արարհամ նահապետ, ըստ Ս. Գրոց վկայութեան, դէպի Սոգոմ քաղաքը գացող երեք հրեշտակներուն մինչև հոս ընկերացաւ և զարձեալ այս տեղէն էր որ հետեւեալ օրը տեսաւ այրող մոխիրները և անոնց բոցավառ կրակները որոնք 5 քաղաքներու վրայէն կուգային իրեն բոց ի հոցի։ «Պէնի-Նայիմ»էն 10 մղոն հեռաւորութեան վրայ կը գտնուի այժմու «Սէպպէհ»ը (1722 ոտք բարձրութեան մը վրայ) որ հնամենի և պատմական Մաստաթ բերդին տեղը կը զբաւէ, որ Յովնաթան Մակաբեանի կողմէն կառուցուած էր, իսկ Մեծն Հերովդէս արքան զայն ամրացուցած էր։ Երբ Տիտոս Երուսաղէմը զրաւեց, եղիազար այստեղ ամրացաւ իր քաջարի խումբովը։ Տիտոսի կողմէն, Հոովմէացի Ֆլափիոս Սելվա զօրավարը հոս եկաւ և բերդը պաշարեց, սակայն պաշարուած հրեաները, հոովմէացիներուն ձեռքը չիյնալու համար, նախ իրենց կիներն ու զաւակները մորթեցին, ապա զիրար մորթեցին, մահը նախամեծար համարելով քան հոովմէացիներուն յանձնուիլը (Տե՛ս Յովսէփոս պատմագիր, Հրէից Պատերազմները, Է. գիրք, Բ. հատուած)։

Մինչև ցարդ Մաստաթ ամրոցին աւերակները կը տեսնուին մեծ մասամբ։ Մեռեալ ծովուն «Էլ լիւան» հրուանդանին հաւաքակողմը, Սիդգիմի կամ Անտառաց հովիտը կը գտնուի «Կուպրի հորերով լեցուն»։ Այս մասին մէջ կը գտնուէին հետեւեալ 5 քաղաքները, Սոգոմ, Գոմոր, Ագամայ, Սեբոյին և Սեգովի, որոնց իւրաքանչիւրը իր առանձին թագաւորը ունէր։ Աստուած իր առանձին թագաւորը ունէր։ Աստուած այս քաղաքաց բնակիչները պատժեց իրենց զօրժած մեղաց և անօրէնութեանց համար, հակառակ Արարհամ նահապետին աղերսաւ

նաց և պաղատանաց. անոնց մէջ ոչ իսկ 10 արդար մարդիկ գտնուեցան: Ծէպէլ-Ուզտումս լեռը, որ Մեռեալ ծովուն հարաւարեմտեան եզերքը կը գտնուի, իր անունը կ'առնէ Սոգոմ քաղաքի անունէն: Սիգովի (երբ. Սէրբ)՝ ուր Ղովտ ապաստանեցաւ իր երկու աղջիկներովը Սոգոմ քաղաքէն փախչելով, Յովսէփոս պատմագրի կողմէն Մեռեալ ծովուն հարաւային ծայրը ցոյց կը տրուի: Սեգովը այժմու էս-Սա-Ֆրէշ գիւղին տեղը կը նշանակուի (Ղորի մէջ): Մատապայի քարտէսին մէջ Սեգովը քաղաքը արմաւենիի ծառերով ցոյց կը տրուի: Այս քաղաքներուն բնակիչները, իրենց ամօթապարտ մեղաց և անօրէնութեանց պատճառաւ, Աստուած կրակէ և ձմութէ անձրևի մը ներքեւ զանոնք պատժեց և կործանեց ի սպառ և ամբողջ այս մասը Մեռեալ ծովուն անգնդախոր ջուրներուն ներքեւ ընկելու դուցաւ և անհետացաւ: Այս աղիտալի պատիժին և կործանման վերջիչումը խորապէս քանդակուած կը մնայ շրջակայ բոլոր ժողովուրդներու յիշողութեան մէջ: Ծէպէլ-Ուզտումի հսկայ աղի զանգուածին մէջ այլանդակ և տարօրինակ ձևեր կան ըստ Յովսէփոսի երբայեցիներու երևակայութեան մէջ, ինչպէս նաև Միջին դարու ուխտաւորաց մէջ, և անոնց մէջ, տեղ մը, միւսներէն զանազանուող Ղովտի կնկան արձանը կը մնար . . . :

Սիլվա ուխտաւորուհին, որ այս տեղը այցելած էր, իր ուղեգրութեան մէջ կը յայտնէ թէ Ղովտի կնկան աղի արձանը իր ժամանակին ա'լ էր տեսնուեր ամենին: Իսկ Մեռեալ ծովուն ամենէն հարաւային մասերը օէս-Սէպաք, «Աղի ճահիճներ» կը կոչուին: Ասկէց վար կարիճներու (Աք-բապ) զառիվերը կը սկսի:

«Ուատի Հատիթէն», ուրկէ քիչ մը անդին «Ուատի էլ-Փրանճի» կը կոչուի (Փրանքներու հովիտ), որ էլ-Լիսան հըր-ուանդանէն գէպի Քէրէք կ'երկնայ, որ կարևոր քաղաք մըն է Մեռեալ ծովէն 2.5 մղոն հեռու, Քէրէք քաղաքը կոնաձև լեռան մը վրայ հաստատուած է. 4686 ոտք բարձրութեան մը վրայ կառուցուած հնամենի քաղաք մըն է: Մովսա, Մովարի թագաւորը, որ Իսրայէլի Յովրամ և Յուդայի Յովսափատ թագաւորներու կողմէն հալածուեցաւ, այս քաղաքը եկաւ և անոր

պարխալին վրայ իր որդին զոհեց Բաազին (Տե'ս գ. Թագ. Կ.):

Յոյները Քէրէք քաղաքը Քարաք-Մովսա, իսկ հետագային ալ կիրակոսապոլիս կոչած են զայն: Այս քաղաքը Յաւկրաց շրջանին Արքեպիսկոպոսական Աթոռ մը ունէր, Բեթրա քաղաքին ենթակայ: 1136 թուականին, Յաւկիրները այս քաղաքը վերաշինեցին Քէրէքի զգեակ անունով: Թէև սխալմամբ, բայց ատեն մը այս քաղաքը Բեթրա-Ումայացեալ անունով յորջորջուած էր, և լատին Արքեպիսկոպոսական Աթոռ մը կար հոն: Եզրպոսոսի Իպրահիմ փաշան այս քաղաքը 1832 թուականին զրաւեց, իսկ թուրքերը 1893 թուականին տեղւոյն մէջ ծագած ապստամբութիւն մը զսպելու համար հոս զինուորական բանակատեղ մը հաստատեցին: Քէրէքը այժմ 7000 բնակիչ ունի, որոնցմէ 1200ը յոյներ են, 300ը կաթոլիկ, մնացեալները իսլամ են. կան նաև քիչ թիւով հայեր:

Դէպի հիւսիս կը գտնուի Էր-Բապահը, որ հին Ար-Մովսարի կամ Ռապաթ-Մովարի կը համապատասխանէ, որ յոյներէն և հռովմէացիներէն Եւրոպոլիս կոչուած է:

Մեռեալ ծովու մէջ երեք զլխաւոր գետեր կը հոսին, ա. Յորդանան գետը, բ. Կալլիրոյէ գետը և գ. Անոն (Ուատի էլ-Մոճիպ): Յորդանան գետը Քրիստոնէութեան համար պատմական և սուրբ գետ մըն է, որուն ջուրներուն մէջ մկրտուեցաւ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, Յովհաննէս Մկրտիչէն:

ՊԱՐԿԵՒ ԳՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

(Մշտելու յաշտիւն)

